

ПРЕНОШЕЊЕ АКЦЕНТА НА ПРОКЛИТИКУ У ГОВОРУ СЕЛА ВИНСКА¹

САЖЕТАК

У овом раду се посматра акценатски вид проклизе у говору села Винска у северној Босни. Анализира се појава преношења акцента на проклитику у идиолектима аутохтоних становника села Винска кроз три генерације. Циљ рада је компаративном методом утврдити у којој се мери врши преношење акцента на проклитику у испитиваним идиолектима, да ли је оно доследно и у којим категоријама, те покушати осветлити који лингвистички и нелингвистички фактори утичу на такво стање. Такође, настоји се утврдити да ли у говору испитиваног подручја постоји тенденција напуштања ове појаве и код које је генерације она најзаступљенија.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: српски језик, источнохерцеговачки дијалекат, дијалектологија, прозодија, проклитике.

1. Увод

У раду се анализира преношење акцента на проклитику у идиолектима аутохтоних становника села Винска кроз три генерације.

Село Винска је смештено југоисточно од општине Брод, североисточно од Дервенте, на око 15 километара од реке Саве, односно границе са Хрватском. Испитивано подручје припада северозападној области источнохерцеговачког дијалекта (в. Ивић 1985: 138).² Карактерише га ијекавско-јекавски рефлекс старосрпског гласа јат. Има четвороакценатски прозодијски систем са поста акценатским квантитетом.

Грађа коришћена за овај рад састоји се од три аудио-снимка у трајању од 60 минута и 11 секунди (И1), 62 минута и 16 секунди (И2) и 59 минута и 40 секунди (И3). Грађа је прикупљена 2013. и 2014. године. Испитивана су три информатора женског пола, представнице три генерације. Информаторке нису имале никаквих сметњи приликом артикулације гласова. Теме разговора везане су углавном за живот на селу. Питања нису постављана истим редоследом свим инфор-

¹ Рад представља прилагођену верзију мастерског рада одбрањеног 2016. године на Филозофском факултету у Новом Саду.

² М. Окука (2008: 56) наводи за северозападну зону источнохерцеговачког дијалекта да је некомпактна, изломљена и ишарана на подручјима на којима се простиру други дијалекти као што је, на пример, случај са подручјем око Бања Луке и Дервенте.

маторкама и постоје одређене варијације питања, нарочито код најмлађе информаторке, будући да она не може искуствено потврдити и објаснити неке обичаје који су у међувремену нестали.

А. М. (информаторка И1) представница је најстарије генерације. Рођена је 1937. године у Винској, где се удала и где живи и данас. Ретко када је напуштала Винску. Није писмена. Комуницира претежно са својом (најстаријом) и средњом генерацијом, односно становницима Винске, Унке и Врела (Вишћанима, Унчанима и Врелјанима). Живи на периферији села које се граничи са Унком. У том делу села пут није асфалтиран, предео је претежно шумовит и брежуљкаст са свега неколико домаћинстава. И1 добро познаје ауторку. Вољно је пристала на интервју и знала је да се њен говор снима. Приликом снимања често је покушавала гестикулацијом да објасни нешто ако није могла речима да се изрази.

Ј. Л. (информаторка И2) представница је средње генерације. Рођена је 1961. године у Винској, где се и удала. Живела је у Броду 5 година са породицом, али се поново вратила у Винску. Завршила је осам разреда основне школе али никад није била у радном односу. Комуницира најчешће са средњом и млађом генерацијом, будући да има двоје деце. Живи у централном делу села, у близини нема шума, пут је асфалтиран са расветом. У том делу концентрисан је навећи број становника Винске. И2 добро познаје ауторку. Није се одмах сложила да буде снимана, иако је на крају пристала и све време је знала да се њен говор снима. За разлику од И1, код И2 се примећивало да више пази на артикулацију и изразе које користи.

А. М. (информаторка И3) представница је најмлађе генерације. Рођена је 1996. године у Добоју, од рођења живи у Винској. У време када је снимана грађа била је ученица четвртог разреда средње туристичке школе у Броду. Основну и средњу школу је похађала у Броду. Информаторка И1 јој је бака, са којом живи у домаћинству заједно са оцем и мајком. Комуницира најчешће са средњом и старијом генерацијом, будући да је једино дете у породици и да у самом селу има јако мало особа њених година. Веома добро познаје ауторку, што је утицало на то да говори слободно и без устезања.

Циљ рада је компаративном методом утврдити у којој се мери врши преношење акцента на проклитику у сваком од три репрезентативна идиолекта, у којим категоријама је доследније, те покушати открити који фактори утичу на такво стање. Такође, треба утврдити да ли у говору Винске постоји тенденција напуштања ове појаве.

У анализи овог рада полазиште је информатор, дакле, креће се од најстарије информаторке ка најмлађој и за сваку је дат приказ проучаване промене у њеном идиолекту. Примери преношења акцента на проклитику приказани су по врстама акцентогених речи, односно по морфолошком критеријуму. Уколико се у грађи појављује више истих облика, у загради је наведен број понављања. У анали-

зи грађе се наводе сви ексцерпирани примери преношења акцента на проклитику, али се наводе само репрезентативни примери када преношење изостаје.

Ауторка рада је изворни говорник проучаваног подручја, те у рад интегрише своја лична запажања и описе карактеристика говора. То је последица опсервације језичких појава како код испитиваних информаторки, тако и код осталог становништва проучаваног подручја кроз дужи временски период. Таква запажања дају се у фуснотама и нису искључујућа нити коначна.

Лингвисти су још давно показали интерес за проучавање ове појаве у српском језику. Ђ. Даничић (1925) даје приказ преношења акцента са именица на проклитику. М. Решетар (1900) је, на основу њему доступне дијалекатске грађе, анализирао акценатски вид проклизе са свих врста речи које учествују у овом процесу. А. Белић (1999) је дао дијахроно објашњење ове појаве. Такође, А. Пецо (1971) даје дијахрони приказ акценатских промена које су претходиле стању у савременом српском језику, и то углавном наводећи примере акцента у проклизи. М. Каповић (2015) у свом обимном делу даје детаљна објашњења о развоју акценатског система, истовремено објашњавајући и акценатске појаве у проклизи из дијахроне, али и из синхроне перспективе. Овом темом у својим радовима бавили су се и З. Симић (2004), на корпусу говора Гласинца, Д. Радовановић (2007), на материјалу говора Ваљевске Колубаре, Ж. Бошњаковић (2009), на грађи говора Новог Сада, и др. Ипак, чешће су истраживачи давали опште напомене о овој појави у оквиру акценатских карактеристика у проучаваном говору (в. нпр. Пецо 1957; Sekereš 1963; Поповић 1968; Петровић 1973; 1978; Симић, М. 1978; Ивић и др. 1994; Далмација 1997).

У дијалектолошкој литератури је писано да је преношење акцента на проклитику много радикалније спроведено у источнохерцеговачком дијалекту него на североистоку српског језичког подручја (Ивић 1985: 133). У досадашњој дијалектолошкој литератури стоји да на ове промене утичу лингвистички фактори као што су граматичке категорије, универзалне тенденције, структура речи, семантика речи и њихова синтаксичка функција, фреквенција речи и израза, и нелингвистички фактори као што су природне и социјалне варијабле, лични став и слично (в. у Бошњаковић 2009: 79–82).

2. Теоријски оквир

Акцент имају речи које припадају аутосемантичним речима. Поред акцентогених речи постоје функционалне речи, клитике, које немају свој акценат и изговарају се заједно са речју уз коју стоје чинећи са њом јединствену фонолошку реч или акценатску целину. Проклитике стоје испред наглашених речи и могу у неким случајевима понети акценат, који на њих прелази са силазно наглашене речи, и тај пренесени акценат на проклитици може бити кратак, силазни или узлазни. У проклитике спадају предлози, везници и речца *не* (Суботић 2005: 142, 143).

2.1. Преношење акцента на проклитику

Да бисмо разумели појаву преношења акцента на проклитику и услове под којима се на проклитици некада јавља краткосилазни акценат а некада краткоузлазни, морамо пре свега имати увид у старије стање штокавске акцентуације.

2.1.1. Прасловенско (старо) преношење акцента на проклитике

На заједничкословенском земљишту врло рано је дошло до акценатских измена у групама речи. Ту епоху карактерисала је двојака интонација наглашених слогова: акутска и циркумфлексна. Дуги акценат акутске интонације био је слободан и могао се јавити на било ком слогу акцентогене речи, а акценти циркумфлексне интонације (дуги и кратки) били су везани за иницијални слог акцентогене речи (Пецо 1971: 31).

Уколико су речи са циркумфлексним акцентима чиниле целину са проклитиком, акценат се преносио на проклитику остајући и даље силазне природе. Ако је проклитика двосложна, акценат долази на првом слогу проклитике, наравно, опет силазни. Ово преношење познато је и у другим словенским језицима, а исто тако и у свим говорима српскохрватског језика, односно и у оним говорима које није захватило новоштокавско преношење акцената на проклитику. Наведене измене у акцентуацији вршиле су се или у балтословенској епоси или у раном периоду посебног живота словенске језичке заједнице (Пецо 1971: 31–32).

2.1.2. Новоштокавско (ново) преношење акцента на проклитике

Процес померања акцената силазне интонације за један слог ка почетку речи, тј. процес стварања нових акцената узлазне интонације захватио је само један део штокавског подручја, и то онај средишњи, говоре херцеговачког типа. Верује се да је до померања силазних акцената прво дошло у говорима Херцеговине и да су те иновације носили Херцеговци свуда где су допирале њихове миграције (Пецо 1971: 47). Преносили су се на проклитику нови акценти силазне интонације који су настали од старог акута, метатонијског кратког акцената, метатонијског (чакавског) акута, као и акута који се јавио на нашем језичком тлу и који се једначио са краткосилазним акценатом (Пецо 1971: 51–52; Белић 1999: 145).

Ово преношење и данас је обично у ијекавским говорима херцеговачког типа, али није и у екавским говорима са новоштокавском структуром, где све више преовладава акценат акцентогене речи а не акценатске синтагме, нарочито код вишесложних речи (Пецо 1971: 52).

М. Каповић (2015) истиче да је у неким новоштокавским говорима овај тип преношења изнимно доследан (на пример, у новоштокавским говорима Далматинске загоре и Босне и Херцеговине), док се у другима оно јавља само изнимно, у најчешћим примерима и фразама, али га у начелу нема, на пример, у новоштокавским говорима у Славонији и Војводини. Као могуће разлоге за разлике у на-

веденим говорима наводи аналогiju према основним облицима и утицај акцента основне речи (Каровић 2015: 29).

Из наведеног се може закључити да природа акцента који се јавља на проклитици зависи од природе, односно од порекла акцента који се пренео. Поред овога постоје и изузеци где је преношење аналошко (Каровић 2015: 32).

3. Анализа грађе

3.1. И1

3.1.1. Код И1 акцент се са заједничке именице преноси на предлоге у примерима:

(а) *ѝза јѝра* (3x), *ѝза врѝша*, *нѝ бунѝр*, *нѝ воду* (5x), *нѝ дѝн*, *нѝ двѝр*, *нѝ лѝд*, *нѝ рѝг*, *нѝ рѝк*, *ѝко врѝша*, *ѝдѝ врѝш*, *ѝ коло*, *ѝ лѝд*, *ѝ рѝку* (12x), *ѝс ѝело* (2x),

(б) *дѝ сунца*, *зѝ ѝканицу*, *зѝ удаје*, *ѝз бунѝра*, *ѝс кѝлѝ*, *ѝс куће*, *ѝс куће*, *ѝ с:обѝ*, *ѝс цркве*, *ѝс црквѝ* (3x), *кѝ(д) шѝорѝша* (2x), *кѝ(д) цѝрѝ*, *нѝ њиви*, *нѝ њиву*, *нѝ раменѝ*, *ѝ(д) жице*, *оѝд кѝће*, *ѝд длану*, *ѝдѝ камѝн* (2x), *ѝрекѝ кѝће*, *сѝ млѝдѝм*, *ѝ кућу* (2x), *ѝ кућу* (3x), *ѝ кућѝ* (5x), *ѝ њиву*, *ѝ кола*, *ѝ собѝ*, *ѝ собу*, *ѝ цркву* (10x), *ѝ црквѝ*, *ѝ шаке* (2x), *ѝ шкѝлу*, *ѝс цуре*.

У идиолекту најстарије информаторке преношење акцента на проклитику је најфреквентније када су именице у питању. Остварено је и старо (а) и ново (б) преношење у знатном броју примера.

Забележен је случај аналошког новог преношења у примеру *ѝд длану*. Ради се о именици *длѝн*, која се у локативу једине јавља са краткоузлазним акцентом на првом слогу – *ѝо длѝну*, дакле, нема услова за преношење акцента на проклитику, будући да је на првом слогу узлазни акцент. И у самом аудио-снимку И1 неколико пута изговара ову предлошко-падежну конструкцију са краткоузлазним акцентом, да би последњи пут ову конструкцију изговорила са пренесеним акцентом. Разлог за овакву појаву можемо тражити у самој семантици ове падежне конструкције: *Паа ѝ, / смѝјѝш нѝћѝ ал дѝбѝјѝц ѝо--ѝд длану*. Кључни разлог за појаву аналошког преношења може бити прилошко значење предлошко-падежне конструкције, у овом конкретном примеру фокус исказа јесте на прилошком значењу.

Учесталост акцентатског преношења зависи од учесталости акцентогених речи. Најфреквентније именице код којих је остварено преношење јесу оне које се свакодневно користе, као што су *кућа*, *црква*, *вода*, *рука*. Заступљени су примери и са старим и са новим преношењем. Такође, акцент наведених именица преноси се на различите предлоге подједнако учестало, што значи да је у оваквим случајевима фреквенција именице основни фактор за појаву преношења.

У идиолекту И1 јављају се облици преношења акцента са именица како на једносложне, тако и на двосложне предлоге. Код И1 срећемо ново преношење

на двосложне предлоге у примерима: *їрекò кəће, окò кəће*, и старо преношење: *їза врайїа, їза їйра, ðко врайїа*. Уколико је реч о новом, акценат добија други слог, а уколико је реч о старом преношењу, акценат добија први слог двосложног предлога. Овакво стање подудар се са ситуацијом у говору Поткозарја (уп. Далмација 1997: 53) и говору Гласинца (уп. Симић, З. 2004: 132, 133); такође, ово правило наводи се и код М. Каповића (2015: 32).

Много мањи број примера је остварен без преношења акцента на проклитику са ових именица, и то углавном у случајевима ако је именица под емфазом, на пример: у *цркву*, или када је присутна пауза између предлога и именице, оклевање у изговору или је предлог посебно наглашен, на пример: *наа вòду*. Овакве ситуације показују да је дошло до блокаде преношења акцента јер се на граници између проклитике и акцентогене речи јавила пауза, те се због тога синтагма не осећа довољно као целина (в. Ивић и др. 1994: 90).

Код И1 јавља се и преношење акцента са именице на везнике, и то, морфолошки гледано, саставне везнике *и* и *ни*. Забележени су примери: *ї кəрїи, ї коло, ї маму, ї мəрву, ї пїиїа, ї пїесму, ї цурə (2x), ї цуре, нї зовòра*. Преношење акцента на ове везнике јавља се када је синтагма саставног односа у значењу додатног, накнадног коментара: *їїу бòдє и момáкə, / їїј бòдє и цурə; вєчєра бòдє / кұвəнòг зрə / ии бòдє ðиєиїə, / салáиє, / бòдє ðиєиї лўковачєє, / бòдє и пїиїа, / али пїиїа од бијєлòгə брəиїна, / курúзє; сє сјєдїмо, / їрєдємо, / їзрəмо; / нєка се ўвайїи и коло їзрəиї*. У оваквим случајевима *и* и *ни* не можемо сматрати правим саставним везницима, него партикулама. У даљој класификацији и анализи примера наведене партикуле обједињене су термином *везници* по морфолошком критеријуму, било да имају или немају право везничко значење.

Анализа грађе показује да је много више примера у којима није извршено преношење акцента са именице на везнике и да се примери преношења јављају само када су у питању саставни везници *и* и *ни*.³ Узрок овакве појаве треба потражити у природи везника и реченичним односима. Везници су речи које у језику служе за означавање везе међу појединим речима у реченици, као и везе међу реченицама, такође означавају и врсту везе (Станојчић, Поповић 2002: 120). Преношење акцента на проклитику се јавља уколико постоји јака семантичка и синтаксичка повезаност проклитике и акцентогене речи. Оно је најчешће у изразима који чине значењску целину (Ивић и др. 1994: 89). Отуда је јасније зашто се преношење јавља само када уз именице стоје везници саставног односа, а изостаје када се уз њих налазе везници раставног или супротног односа. Свака именица која ступа у

³ М. Каповић (2015: 34) истиче да се у многим новоштокавским говорима акценат преноси на везнике само када су они у интензификаторској служби или када повезују поједине речи, али не и када повезују реченице. Одступање у таквим случајевима објашњава синтаксичким ограничењем фонетских промена, мада у неким говорима и у таквим случајевима има преношења на везник.

раставни или супротни однос посебно се наглашава, а везник служи за диференцијацију именице уз коју стоји од речи или исказа који претходи.

Одступања од преношења акцента са именица на везник чешћа су из неколико разлога.

1. Везници који стоје уз именицу не чине са њом синтагму и не ступају са њом у семантичку везу него је у питању везник који повезује реченице или веће целине текста, на пример: „*Мòја хѐрка нѐће д`аљѐ, / док с̀унце ѓријѐћѐ, / мòја хѐ хѐрка и`а у кућу*“. „*Д̀обро*“, / *к`ае*. / *И с̀унце ѓријѐће, / м̀мак д̀де*.

2. Везник је на нивоу текста и није саставног односа, на пример: *Ха в`аљда с̀ им̀о циз--ц`ишеле ил ч`изме, / ма к`ак`и. Т̀о су б`иле ж̀ене. / А ц̀уре су н̀сле к̀ецеље*.

3. Акцентогена реч није фреквентна, на пример: *А ф̀ењер с̀идји и л̀м̀иа на ѓ̀рòзору*.

4. Акцентогене речи се налазе у низу при чему је на свакој информациони фокус, на пример: *Де болан ѝдѐмо се ж̀р̀удай с̀ви м̀дкре д̀демо, / а н̀еамо ни ц̀ишл`а ни ч`изм̀а, / н`иш`иа*.

3.1.2. Преношење акцента са назива празника на проклитику остварено је у следећим примерима: (а) *н`а Варенд`ан*, (б) *н`а Нову ж̀дну (3x)*, *н`а м̀али Бош`*, *н`а Свѐйш̀о ж̀ С`аву*. Бележе се и примери старог (а) и примери новог (б) преношења. У свим примерима ради се о предлогу *на*.

Преношење није извршено само у једном примеру, када ауторка поставља питање у коме изговара конструкцију *на м̀али Б̀ожих* са непренесеним акцентом, након чега информаторка такође понавља исти облик са непренесеним акцентом. Разлог за то можемо тражити у следећем. Наиме, информаторка добро познаје ауторку и зна да је факултетски образована особа, те свесно или несвесно сматра да је њен изговор исправан, те да јој може служити за пример.⁴ Ово је један од екстралингвистичких фактора који такође може утицати на појаву или одсуство преношења.

3.1.3. Преношење акцента са заменице на предлог остварено је у примерима: *з`а мене, з`а н`ас, к̀дд мене, к̀д(д) ѝебе, к̀р`ај нѐга, к̀р`ај н`ија, с̀а н`им, д̀д св̀о ж̀, з`а наше (2x), з`а нашу (2x), з`а ваше, к̀дд онѐ (2x), д̀ ѝом, с̀а неке, с̀а неко ж̀, у ѝо*. У идиолекту И1 остварује се ново преношење на предлоге и код именичких и код придевских заменица.

Проблематика проклизе у вези са заменицама највише се тиче акцената генитива-акузатива јединине и датива-локатива јединине личних заменица 1. и 2. лица и повратне заменице *себе*. Из дијалектолошке литературе познато је да ови облици немају јединствен акценат на целој територији српског језика (Николић 1970: 42). У говору села Винска акценатски ликови личних заменица 1. и 2. лица и повратне заменице *себе* изван проклизе јављају се доследно са краткосилазним ак-

⁴ Д. Јовић (1983: 37) истиче да ће мање образовани људи пре настојати опонашати образоване људе него што ће бити обрнуто.

центом. Овакви акценатски ликови личних заменица срећу се у говору села Буна (Пецо 1957: 11), говору бачких Буњеваца (Поповић 1968: 113), говору Баније и Кордуна (Петровић 1978: 31) и др. А. Белић (1999: 221) наводи да се наведене заменице са краткосилазним акцентом на првом слогу у генитиву-акузативу једнине и дативу-локативу једнине јављају у југозападним штокавским говорима, и такав акценат тумачи утицајем инструментала једнине или множинских облика.

Забележени су и примери новог преношења са заменице на везник *и*: *и он* (4x), *и он*, *и ја* (2x), *и ији*. Ради се о личним заменицама за 1. и 2. лице једнине и о личној заменици за 3. лице једнине мушког рода.

Забележени су и примери када је заменица дезакцентована, те се преношење акцента на проклитику не остварује: *и у ишој вџда ушійіркџмо / ишоу без; и ишо јџлук иусийімо*.

3.1.4. Преношење акцента са броја на предлоге бележи се у примерима: (а) *иџ двије, сџ два, у ијри*, (б) *ис ипрећеџ, на друџу, у друџим, у друџоџ, у друџој*. Преношење акцента на предлог јавља се и код редних и код основних бројева, с том разликом што је код основних присутно старо (а), а код редних бројева ново (б) преношење.

Лексема *друга/други* класификована је по морфолошком критерију у ову групу, мада она нема бројно него заменичко значење у примерима када се са ње преноси акценат на проклитику: *ео / иџде / на друџу њиву, у друџоџ о--џџзде; кџки мџмак сџџва у друџој сџба ијџмо, / а ја у кџјеру са свекрџм; а мџмак је у друџим кџлџма*.

Интересантна су два примера код И1, један са преношењем акцента на проклитику и други где изостаје преношење: *и мџмџџ на мџа дџџу ис ипрећеџ сџла; и мџмџџ нам дџлаџе ис ипрећеџ сџла*. Оба исказа обухваћена су истом семантиком, са истом дистрибуцијом реченичних чланова и изговорени су у кратком временском размаку обухватајући исту тематску садржину. Реч је о истим предлошко-падежним конструкцијама са истим лексичким садржајем. У оба случаја остварени су релативно слични семантички и синтаксички услови, међутим, у првом случају предлошко-падежна конструкција јавља се са преношењем, а у другом случају преношење акцента на проклитику изостаје. Ово је добар пример на коме се види да упркос истим синтаксичко-семантичким околностима преношење акцента на проклитику може да се јави, али исто тако и да изостане. То иде у прилог констатацији да се преношење акцента не јавља доследно и да чак и код најстаријих говорника, за које се верује да чувају архаично стање у језику када је реч о овој појави, представља факултативну црту.

Чешћи су облици основних бројева са којих није пренесен акценат: *џ нџџр око чџџџџ сџџџа уносџмо / слџму; дџ / дџџе сџџџи и у куџу; џџа јџџра дџџе у иџџ сџџџџ; џо ијри, џо чџџџџџ дџџна*.

Дакле, преношење акцента на проклитику са основних бројева остварено је само када су у питању бројеви *два* и *три*, и то не доследно. Преношење изоста-

је у примеру *īrī īūīā*, када се користе пуни облици обеју речи, при чему свака задржава своју акценатску аутономност.

3.1.5. Преношење акцента са придева⁵ на везник забележено је само два пута: (а) *ī здрава*, (б) *нī болеснā*. Једном је остварено старо (а), једном ново (б) преношење. Пример са старим преношењем јавља се у устаљеној формулацији: *Жīва ī здрава бīла*.

3.1.6. Преношење акцента са прилога на предлоге забележено је у следећим примерима: (а) *д̄д̄ едно*, *д̄д̄ īō* (3x), *ū īō* (5x), (б) *д̄д̄ сад*. Старо преношење (а) је везано за проклитику и лексеме *по* (*пола*) и, изузетно, *једно*, при чему на лексеми *по* редовно остаје поста акценатска дужина. Ново преношење (б) сведено је на пример *д̄д̄ сад*, који се пак може третирати и као прилог настао адвербијализацијом предлога и прилога.

У корпусу И1 није забележен случај преношења са прилога *сад* на везнике *и* и *ни*.⁶ Преношење на везнике *и* и *на* забележено је само уз прилог *онда*(р), притом се ради о старом преношењу: *ī ондар* (4x), *ī ондār* (5x), *īā ондаар*, *īā ондār*. Ово је карактеристика идиолекта И1, не среће се код осталих информаторки.⁷ Појаву овог преношења можемо тумачити функцијом реченичног везника коју та конструкција има. Обједињавањем везника и прилога у једну акценатску целину добија се један сложени реченични везник који у себи садржи и саставну и прилошку семантичку компоненту:

Лукишија. / *ī īō ск̄ūīмо и*, / *ī малā īаријенцу* / *др̄вену*, / *īр̄д̄б̄уш̄ена извр̄ишиа*. / *И īūј сл̄д̄ж̄имо īде*, / *с̄ел̄ачке руб̄ане*. / *Сл̄д̄ж̄имо*, / *и д̄нда вр̄ел̄е в̄д̄д̄е*, / *уск̄љ̄уч̄амо*, / *и īō з̄алијемо*. / *И īō с̄ид̄ји до једно īр̄ī с̄āша--д̄ана*. / *ī ондар в̄д̄īмо*, / *и н̄д̄с̄īмо наа*, / *наа в̄д̄ду īр̄āīā ш̄екућ̄ацу*, / *ријeka*; *Тел̄ӣг̄ је одā* / *др̄вет̄иа*, / *īр̄āvī се īел̄ӣг̄*. *И н̄ам̄ейн̄е се д̄ко вр̄āīа в̄д̄лу*, / *и ј̄ар̄ам̄ д̄з̄ōр*, / *ī* / *ш̄ел̄ӣга дв̄а*, / *каоо... као дв̄ије р̄уке*. / *ī* / *īāк̄о др̄ж̄и*, *ц̄ура в̄д̄д̄и в̄д̄лове аа...* / *др̄ж̄и муш̄карац̄ īл̄ū̄г̄*, *а н̄екад̄ и ж̄ен̄ск̄а др̄ж̄и īл̄ū̄г̄*. / *ī ондār īō ўзоре*мо.

3.1.7. Преношење акцента са глагола на негацију доследно је спроведено:

(а) *н̄е би*, *н̄е ваљ̄а*, *н̄е зн̄ам* (4x),

(б) *н̄е б̄ир̄а се* (2x), *н̄е буд̄е*, *н̄е буд̄у*, *н̄е в̄еж̄е*, *н̄е в̄аде*, *н̄е дад̄н̄е*, *н̄е д̄ај* (4x), *н̄е дај̄у* (2x), *н̄е доеш*, *н̄е зн̄ам* (4x), *н̄е ид̄е*, *н̄е ид̄у* (2x), *н̄е мерш*, *н̄е мећ̄еш*, *н̄е нос̄īмо*, *н̄е īл̄уск̄а*, *н̄е смиј̄е* (2x), *н̄е смиј̄ем*, *н̄е смиј̄емо*, *н̄е смиј̄еш*, *н̄е īуш̄ћа*.

⁵ Овде би се могли сврстати примери преношења акцента са назива празника будући да се формално акценат преноси са придева *мали*, *нова*, *свети*, међутим, класификација у овом случају није одређена по морфолошком него по лексичком критеријуму, узимајући у обзир да су наведени придеви део вишечланог назива празника.

⁶ У говору Винске релативно су честе конструкције са пренесеним акцентом са прилога *сад* на *и* и *ни*.

⁷ Методом опсервације кроз дужи временски период ауторка закључује да се преношење акцента са прилога *онда* на проклитику не јавља ни код осталих говорника проучаваног подручја.

Овакво стање бележи се и у неким другим говорима (уп. Николић 1970: 52; Симић, М. 1978: 23; Ивић и др. 1994: 86; Радовановић 2007: 164), а одговара и стању у стандардном језику (Суботић 2005: 143). Објашњење за разлику у доследности преношења код именица и глагола даје Б. Николић (1970: 52). Он полази од чињенице да се у свим говорима акценат доследно преноси с простог глагола на префикс сложеног глагола, другим речима, предлози са простим глаголом редовно постају префикси сложених глагола. Негација се, према томе, понаша као префикс јер је семантичка веза негације *не* са глаголом врло интимна. Исто закључују и Ивић и др. (1994: 88) и наводе да се треба чувати оптичке илузије коју ствара наш правопис, који захтева одвојено писање негације у везама са глаголским облицима, док се у везама са именицама и придевима негација уклапа у акцентогену реч. Блискост негације са глаголом се огледа и у стапању извршеном у облицима *нећу, нисам, немој и немам*.⁸

Анализом грађе забележен је већи број примера новог преношења акцента на негацију (б). Преношење је спроведено у презенту (*не идљ*), императиву (*не дљј*) и аористу (*не би*).

Старо преношење (а) ограничено је на два глагола – *ваљати* и *знати*. Исте глаголе наводи и Д. Радовановић (2007: 165) у говору Ваљевске Колубаре. Глагол *знати* у 1. лицу једнине презента јавља се и са старим и са новим преношењем у корпусу најстарије информаторке. Исти случај наводи и М. Симић (1978: 23) у говору села Обади, мада истиче да је чешћи облик са краткосилазним акцентом на негацији. У грађи за овај рад овакво двојство преношења забележено је само код најстарије информаторке: *Ја̑ изнѐсо вёдѐ, / ђн се нљй̑й̑, / ја̑ мљсл:а он̑ не̑ ићљ кљћљ. / Не̑ знљм мёмкљ. / Не̑ знљм. / Нљсам̑ ља̑ нљкад̑ вљдла*. Наведени примери са новим и старим преношењем разликују се пре свега у реченичној интонацији. Облик *не̑ знљм* је интонационо и прагматички необележен, док облик *не̑ знљм* садржи додатну прагматичку компоненту, односно лични став говорника, неверицу, сумњу или чуђење.

Забележен је један пример старог преношења са аористне енклитике: *Кад, / не̑ би̑ ићљеке, / ељо овљи, / ђђљ мёмљ / иљй̑й̑љ, / и мёјој̑ мљмљ*. У говору Новог Сада такође се бележи пример старог преношења на негацију са енклитика *бих, би, бисмо, бисте*, које могу имати реченични акценат (Бошњаковић 2009: 102).

У грађи је забележен један случај новог преношења акцента са глагола на везник *и*: *Бљ̑ дёшла̑ нек̑ иљ̑̑ и̑ будљ̑*.

3.1.8. Посебни случајеви преношења који се не могу сврстати у горенаведене класификације издвојени су у посебне групе.

У прву групу издвојени су сложени прилози настали спајањем, с једне стране, предлога, и, с друге стране, прилога или одређеног падежног облика именице: *нљвече, нљизврљй̑, нљприљђд, ђднљклен, љвече, љвечљ, љвечер (5x), љвечљр (3x), љјљру*. Наведени примери су издвојени из разлога што се данас перципира-

⁸ Негирани облици: *нећу, нисам, немој и немам* нису издвајани ни анализирани у овом раду.

ју као прави прилози иако су некада били спојевни предлога и прилога или именице. Овакви прилози имају само један акценатски лик, дакле са акцентом на префиксу. Д. Радовановић (2007: 166) сматра да се у правом смислу за овакве примере не може рећи да се ради о преношењу јер је реч о сложеницама, тј. префиксалној творби. Овде би могао да се издвоји и пример *ѝза јѝра*, међутим, због тога што се не среће често у свакодневном говору, него је одлика старијих говорника, издвојен је у групу преношења акцента са именица на проклитику.⁹ Б. Николић (1970: 39) истиче да у пљеваљском говору има примера када се акценат са једне исте именице на један предлог преноси у виду краткоузлазног, а на други у виду краткосилазног акцента. Овакву појаву објашњава аналогизацијом.

У другу групу издвојени су случајеви када проклитика испред енклитике или низа енклитика добије акценат: *д̣а б̣а, д̣а л, к̣а̣д б̣а, к̣а̣д је, н̣е б̣а*. Проклитике које се овде срећу јесу везници *да, кад* и партикула *не*. Ради се углавном о упитној конструкцији *да ли* и облицима потенцијала и то када иза проклитике следи низ енклитика или ако се посебно наглашава, односно када се упитна конструкција издваја паузом од преосталог исказа: *д̣а л̣а, / с̣и̣а̣р̣у̣ ж̣ѣну; к̣а̣д је м̣омак, / н̣е б̣и̣р̣а се, / д̣а л̣а је ли̣ѣ̣и, / д̣а л̣а је овиц, / р̣у̣жан; ѝи̣и в̣и̣и̣е н̣е б̣а̣ у̣ ку̣ћа̣ н̣д̣ћ ела, / м̣о̣г̣ла б̣а̣ с̣а̣м у̣ С̣а̣ву̣ с̣к̣о̣д̣ча̣и̣; н̣е̣ д̣а̣ј̣ б̣о̣же̣ к̣а̣ б̣а̣ ѝе̣ м̣омак̣ ѝо̣љ̣убио; ѝи̣д̣ м̣о̣р̣а̣и̣ кад̣ ѝ̣р̣в̣а̣чи̣иц, / ѝ̣р̣в̣у̣ р̣у̣ку, / на̣г̣р̣н̣а̣и̣ / као̣ један̣ р̣д̣в̣а̣ћ, / д̣а̣ б̣а̣ се̣ м̣о̣г̣ло̣ за̣г̣р̣н̣а̣и̣ ж̣и̣и̣о.*

Овакви спојевни могу се јавити и дезакцентовано чинећи акценатску целину, односно фонолошку реч са акцентованим глаголом који је део потенцијала: *Да б̣а ѝмало̣ в̣л̣а̣љу*. Синтаксичко објашњење за овакву појаву даје Љ. Суботић (2005: 146), напомињући да енклитике могу доћи само иза неке од главних категорија речи са изузетком предлога и везника, који могу доћи испред енклитике само ако понесу акценат. Према томе, енклитика не може бити одвојена паузом од речи на коју се наслања јер њих две заједно чине јединствену фонолошку реч.¹⁰ Б. Николић (1970: 54) наводи за везник *да* да испред једносложне енклитике може да се јави без акцента али да испред више енклитика у новијим посавским славонским говорима има чешће облик краткоузлазног акцента. У говору Винске у оваквим ситуацијама везник носи краткосилазни акценат, што и потврђује грађа.

У трећу групу посебних случајева издвојени су примери у којима акценат са акцентогене речи не прелази на проклитику него на другу акцентогену реч која стоји испред ње и са њом чини синтагму: *Добр̣о̣ јѝро, ѝе̣ шес*. Овде срећемо облик са пренесеним акцентом са именице на придев, и то у окамењеној форми поздрава, и облик са пренесеним акцентом са броја на број у значењу апроксимативности. У оба примера својеврсна проклитика носи узлазан акценат. Овакве

⁹ Иако нису забележени код И1, у говору Винске срећу се и облици са краткосилазним акцентом *љ̣ју̣и̣ру, љ̣ју̣и̣ро*.

¹⁰ Наведена констатација везана је за стандардни српски језик, али може да се упореди и са стањем у дијалекту.

примере, у којима придев или број постају проклитике, а самим тим и носиоци акцента, спомиње Б. Николић (1970: 41, 51). Последњи пример специфичан је по томе што проклитика има дугоузлазан а не краткоузлазан акценат. Сличне појаве се срећу и у другим дијалектима. У говору Гласинца јавља се преношење акцента у устаљеним изразима, односно поздравима, и преношење акцента на број (Симић, З. 2004: 134). Такође, и у говору Ваљевске Колубаре преношење у поздраву је доследно у свим пунктовима, а јавља се и преношење акцента на број (Радовановић 2007: 157, 163).

У четврту групу издвојен је пример у којем је заменица *нико* у акузативу јединине разбијена предлогом: *ни за коџа*. Самим тим између негације и заменице јавља се још једна формална јединица. У таквом случају и негација и предлог и заменица чине једну фонолошку реч у којој је акценат на негацији.

3.2. И2

3.2.1. Код И2 бележимо примере преношења акцента са заједничке именице на предлоге у примерима:

(а) *на сѝо̄, љ бун̄ар, љ воду, љ р̄уке,*

(б) *ис ц̄ркв̄е (2x), и(з) шум̄е, к̄д̄ӣ куће,¹¹ к̄д̄ӣ куће, к̄д̄ӣ к̄ће, н̄и њива, љ њиву, н̄а ѓр̄обље, н̄а њод, о̄(д) соба, њд мл̄аду, љрек̄д куће, љр̄е̄ӣ кућ̄ом, љр̄е̄ӣ к̄ћом, с̄а славе, љ слам̄а, љ кућу, љ кућа (5x), љ ц̄ркв̄е, љ ц̄ркву (2x), љ ц̄ркву, љ шљиву, љ шуму.*

У идиолекту представнице средње генерације аутохтоних говорника испитиваног подручја, примећен је мањи број примера са преношењем акцента на именицу у односу на стање код најстарије информаторке. Бележи се и старо (а) и ново (б) преношење. Старо преношење је забележено у свега неколико примера.

Скоро је доследно преношење на именицу *кућа*, а изостаје само када је информациони фокус на наведеној именици: *А ја д̄д̄шла / д̄но... / јоој с̄ине м̄ој, у к̄ућа̄, / њуна к̄ућа, н̄ем̄а се ш̄ӣѝ н̄и јес̄ӣ.*

Преношење је често када су у питању речи *црква, слава, гробље*, дакле, речи религиозног карактера¹², те речи које су високофреквентне у свакодневном говору, као што су: *вода, њива, кућа, рука*, али преношење може да и изостане: *А њо с̄ид̄а з̄ука с̄ид̄о̄ј њо њивама од б̄уке / а изл̄ӯӣ.* Ово говори у прилог констатацији да постоји тенденција напуштања ове језичке појаве (уп. Sekereš 1963: 144).

Преношење није забележено код синтагме у глас: *И љр̄в̄о ка се љлизӣ, д̄нда се / к̄а̄ж̄е „Хр̄ис̄то се р̄од̄ӣ“ . / И м̄и у ѓл̄а̄с / „Ваисну Хр̄ис̄то се р̄од̄ӣ“ .* Овакви примери показују тенденцију обележавања акценатске аутономности акценатских речи.

¹¹ У говору Винске, код старијих генерација, чест је облик *к̄д̄ ће* у значењу *код куће*.

¹² Речи религиозног карактера условљене су темом разговора са информаторком.

Преношење са именице на везник није забележено ни у једном примеру: *и ђнда / и ђрāсā и бомбóнā, йāрā... йō / не-дāнас йō--и--једū / и на Бдџаћ, / и месо и...; йāд је се сйјале и бундаве, / и зрā, / уз кyрузе.*

3.2.2. Није забележено преношење акцента са назива празника на проклитику: *...нè идè йō кòљйво, / ни за свèйōг Арāнђела нè идè кòљйво, ни за свèйōг Йлију. Тò су жйвй свèцэ.*

3.2.3. Преношење акцента са заменице на предлог забележено је у следећим примерима: *зā н̄йм, зā н̄ом, кòд мене, йд н̄у, у н̄ас, дд онōга, зā који, ис йōга, дд онй (2x), дд йōг, дд йōг (2x), д йом, д йоме, у йом.* У идиолекту И2 преношење акцента на проклитику код заменица своди се углавном на личне и показне заменице. Сви примери су са новим преношењем, што се слаже са стањем код И1.

Преношење изостаје и када је заменица дезакцентована, те предлошко-падежна конструкција са заменицом чини заједно са именицом фонолошку реч: *Туд је / ддвлāчийй кòм. / У йу йецāну; блйзэ сам йе йāрè йшй ј ђн залијейио за йāј лисййāхэ; йа һyковэ сйне лèжāлэ у йој кyћэ; „Чдèк“ кāжè „дћè да йзāћè из ове кyййййè“.* Разумљиво је зашто долази до дезакцентуације показних заменица у оваквим спојевима, будући да су и заменица и именица повезане једним семантичким обележјем, што је довољан услов да буду обухваћене једним акцентом чинећи једну фонолошку реч. Овакви примери са дезакцентованим показним заменицама наводе се и за банатске говоре (Ивић и др. 1994: 76). Код И2 срећемо релативно велик број примера дезакцентуације.¹³

За разлику од најстарије информаторке, код И2 преношење изостаје код при својних заменица: *Такò е / йо н̄йшем ђбичāју... Ако ј се йграла фyдбала, / йа се ддшло / йāмо / као йyрнйр један, / и мй н̄вййāмо / за н̄йш клyб, / Вйнску.* Информаторка у оваквим случајевима настоји да наглашавањем издвоји заједницу којој она припада.

У идиолекту И2 забележено је и ново преношење акцента са заменица на везнике *и* и *ни*: *н̄й јā, н̄й йō, й н̄ега (2x).* У питању су лична заменица за 1. лице једине, лична заменица за 3. лице једине мушког рода и показна заменица *тај* у облику средњег рода једине.

3.2.4. Забележена су свега два примера старог преношења акцента са броја на предлог, и то са основног броја: *у йрй (2x).* Бројеви су врста речи која је мање фреквентна у говору у односу на именице и глаголе, а варирање броја примера предлошко-падежних конструкција са овом врстом речи зависи од теме о којој се говори и конкретне језичке реализације сваког говорника.

Преношење изостаје у примерима: *И йō до--йри--сйй йрйсйā айййā, / чèсйо, / за дсамсйо дсòбā.*

¹³ Овакви примери дезакцентуације чести су код говорника Винске, нарочито у динамичном разговору.

3.2.5. У корпусу И2 није забележен ниједан пример пренесеног акцента на проклитику са придева. Уколико се придев и појавио у говору у предлошко-падежној конструкцији, увек је задржавао акценатску аутономност: *Био у рѣйнѡј морнарица; ѿо цијѣлѣи дѣн рѣдлѣ злѣднѣ; од бијѣлѣ брѣзѣ; ѣмѣм и кѣћнѡга*.

3.2.6. Преношење акцента са прилога на проклитику забележено је у једном примеру: *О(д) ѣад*.

Када се прилози јаве уз проклитику, преношење акцента изостаје: *ѣрѣсѣирѣ се / дѣкѣца и / дѡле јѣдѣмо / на зѣмља; ѣокаѣзо м / јѣну чоколѣду и мѣло бомбѡнѣ, / ја ѣолѣѣла, / мѣсла / да ѣсрећла се јѣ*. Вероватно је да се у примеру *и мѣло* не врши преношење акцента јер је синтагма *и мѣло бомбѡнѣ* употребљена у значењу ‘мало бомбона’. Уколико би дошло до преношења акцента на везник, значење синтагме би се променило у ‘макар мало бомбона’. Самим тим и конструкција реченице не би могла остати иста, него би се морала променити у упитну, на пример: *Имаи ли ѣ мало бомбона?* Такође, могуће би било остварити и одричну реченицу са пренесеним акцентом на проклитику, на пример: *Немаи нѣ мало бомбона*.¹⁴ Тада везници *и* и *ни* не би имали везничку функцију него функцију партикуле, а читава синтагма прилошко значење, као што је предочено у анализи примера код И1. У оваквим случајевима преношење акцента на проклитику утиче на семантичку али и синтаксичку диференцијацију исказа.

3.2.7. Преношење акцента са глагола на негацију доследно се остварује:

(а) *нѣ ваља, нѣ зѣм, нѣ знѣм (2х), нѣ знѣиш,*

(б) *нѣ видѣи, нѣ видѣиш, нѣ дѣрѣмо, нѣ идѣ (3х), нѣ идѣм, нѣ меш (2х), нѣ ѣије, нѣ смије, нѣ смије, нѣ смијем, нѣ смијеш, нѣ смијѣиш, нѣ ѣреа, нѣ ѣреба*.

Доследно је спроведено преношење акцента на негацију са глагола. Глагол *видѣти* у говору Винске има два акценатска лика у презентској парадигми, јавља се са краткосилазним и краткоузлазним акцентом на првом слогу. Уколико се ради о негираним облицима презента овог глагола, акценат се увек преноси на проклитику и ради се о новом преношењу, што и потврђује стање у корпусу И2 (б).

Старо преношење свело се на два глагола – *знати* и *ваљати* (а). Нису забележени облици са новим преношењем код глагола *знати*.

Забележени су и примери новог преношења акцента са глагола на везник: *нѣ видла, (н)ѣ знао, нѣ јесѣи*. У наведеним примерима акценат се пренео са радног глаголског придева и инфинитива.

3.2.8. И у идиолекту И2 бележе се посебни случајеви преношења акцента на проклитику.

¹⁴ У РМС и РСАНУ под одредницама *ѣмало* и *нѣмало* стоји да су у питању прилози са горенаведеним значењем, док у Правописном речнику (Шипка 2010) поред прилога *ѣмало* стоји и прилошки израз *ѣ мало* у значењу ‘макар мало, иоле’. Ово иде у прилог чињеници да се такве конструкције са прилошким значењем перципирају као прави прилози, што се у стандардном језику манифестује на писаном плану спојеним писањем. У говору управо акценат служи семантичком диференцијацији.

Прву групу представљају сложени прилози настали од прилошких израза које чине прилози или одређени падежни облици с предлозима: *на̀вечѐ* (2x), *од̀дзѐр*, *у̀јѣру* (3x), *у̀јуѣру*¹⁵.

Спојеви проклитике и енклитике јављају се као и код И1: *да̀ ба̀, да̀ ма̀ је, нѐ ба̀*. Међутим, срећу се и примери без акцента на везнику, и то када везник *да* и енклитика чине једну фонолошку реч са глаголом уз који стоје: *Ков̀рѣа̀н се ѣ̀рѣвѣ / да̀ би м̀дѐ / у̀јѣру / на̀ба̀и св̀дме, / св̀дјо̀ жив̀дѣа̀ња, к̀рѣ ил в̀длу / на̀ ро̀ѐ*. Јавља се још један пример који није забележен у корпусу И1 – спој партикуле *да*, дативске енклитике *м(и)* и копуле *је* у имперсоналној реченици: *са̀д кад ѣ̀рѣба̀ ѣ̀мриѣѣи / н̀дсѣи се ф̀ино, да̀ м је ѣ̀риѣ б̀ило*. Овде *да* нема праву везничку улогу него улогу оптаивне партикуле.

Бележе се и случајеви када акценат са акцентогене речи не прелази на проклитику него на другу акцентогену реч са којом чини синтагму: *Ба̀ ѐо̀ђ, к̀д шѣа̀*.

У трећу групу примера улази спој прилога и партикуле *год*, при чему је акценат пренесен на прилог: *Ба̀ ѐо̀ђ је се сла̀вло, ѣ̀јесма*. Овде је издвојен и пример преношења акцента на заменицу: *Нѐ зна̀и вѣ̀шиѐ к̀д шѣа̀ р̀дѣи*.¹⁶

3.3. ИЗ

3.3.1. Код ИЗ преношење акцента са заједничке именице на предлог бележи се у примерима:

(а) *за̀ рѣ̀ке, ѣ̀ бун̄ар, ѣ̀ г̀рад, ѣ̀ јесен, ѣ̀ јесѐн, ѣ̀ кру̀ѐ* (3x), *ѣ̀ м̀ору*,

(б) *д̀д ку̀ћѐ* (2x), *за̀ кро̀мѣ̀ра, за̀ сла̀ве* (2x), *за̀ сла̀ву* (3x), *за̀ су̀ѣѐ, ѣ̀с ку̀ће, ѣ̀с ц̀рквѐ, к̀дд м̀ла̀де, к̀дѣ̀ ку̀ћѐ, на̀ м̀оре, на̀ с̀њешка, на̀ с̀њешку, на̀ ѣ̀љу, д̀д ку̀ћѐ* (2x), *д̀д ма̀јке, д̀д м̀ла̀де, ѣ̀д ку̀ћа, ѣ̀д м̀ла̀ду, ѣ̀д(д) шѣ̀ѣѣор, ѣ̀рѐ ц̀рквом, ѣ̀рѣѣи ку̀ћѣм, ѣ̀ врѐће, ѣ̀ ку̀ћу* (2x), *ѣ̀ ку̀ћа* (4x), *ѣ̀ љѣ̀ѣѣ, ѣ̀ соб̀а, ѣ̀ ра̀ку, ѣ̀ ѣ̀рай, ѣ̀ ц̀ркву* (3x), *ѣ̀ ц̀ркву* (2x), *ѣ̀ ц̀рквѐ* (4x), *ѣ̀ шко̀лу* (3x), *ѣ̀(з) шѣ̀ѣрик, ѣ̀ шуму, ѣ̀ шум̀а, ѣ̀с ку̀ћу* (2x).

У корпусу ИЗ, представнице треће, најмлађе генерације, постоји релативно велик број примера преношења акцента на проклитику са именица. Остварује се и старо (а) и ново (б) преношење, с тим што је примера новог преношења знатно више. ИЗ је елоквентнија од И2, тако да у њеном идиолекту постоји већи број предлошко-падежних конструкција, а самим тим и примера преношења, односно непреношења акцента на проклитику у зависности од врсте речи.

Као и код старијих информаторки најчешћа преношења акцента су са високофреквентних именица и именица религиозног карактера: *ку̀ћа, шко̀ла, сла̀ва, ц̀рква*. Чак и код тих именица преношење није доследно, те се такве именице јављају и са акценатском аутономности.

¹⁵ Ово је честа појава у говору Винске да се дужи облик јавља са краткосилазним акцентом на првом слогу а краћи са краткоюзлазним.

¹⁶ Овакви случајеви са пренесеним акцентом на заменицу нису карактеристика говора Винске, али могу бити резултат утицаја реченичне интонације и говорног темпа.

Код ИЗ одступање од преношења код именице *кућа* јавља се у случајевима када је у споју са вишесложним предлогом: *дбїћѣ око кѹћѣ, / шїрї уїуїа, дбїћѣ око шїїлѣ; ако їрѣбїцїшї їрѣко кѹћѣ, / ддбро е*. Уколико са истом именицом стоји једносложни предлог, у корпусу је преношење доследно.

Овде није забележен ниједан пример преношења акцента са именице на везник.

3.3.2. Забележен је један пример новог преношења акцента са назива празника на предлог: *зї Бадњѣцу*, и, за разлику од идолеката И1 и И2, два примера новог преношења са топонима на предлог: *ї Будвѣ, у Црну Гору*.

Одступања од преношења су чешћа: *о ндѣ смо слѣдећї дѣн їшлѣ у Црну Гору; їрвѣ смо, / дїшїшли у Тавлу; вїдлѣ смо чїшїаво Трѣбїње, / један од љѣїшїї грїдѣвѣ, и шїдїлїїї грїдѣвѣ уу Бдснѣ*. У примеру уу Бдснѣ на одступање од преношења утицао је и продужени изговор предлога.

Преношења нема код везника: *Па дбїшї смо и Кдїор, / и Ыгало*.

3.3.3. Преношење акцента са заменице на проклитику често је код ИЗ: *зї нї, зї нїм, зї све, зї шїѣ (2x), кдд нѣс, нѣ њѣѣ, нѣ шїѣ, д њѣї, дд мене, дд нѣ (2x), дд нїх, сѣ њѣѣ, у њем, у шїѣ (2x), уз њѣѣ, зї свѣѣ, кдд свакоѣ, крдс шїѣї, нѣ сваку, нѣ свѣї (2x), нѣ шїѣї, нѣ шїом, д(д) шїѣѣ (4x), шїѣ свѣм, у мѣм (2x), у неку, у шїѣї, у шїї*. Постоји велики број примера преношења акцента са заменице на предлог. Акценат се преноси и са именичких и са придевских заменица. У свим случајевима остварено је ново преношење, што је у складу са ситуацијом код И1 и И2.

Преношење акцента са заменице на проклитику није спроведено доследно: *свѣкоѣ од нѣс дкадї; и днда мї једѣмо шїѣ, / шїѣї мѣд и шїѣ јѣвке*. У наведеном примеру конструкција *сваког од нас* означава издвајање и наглашавање сваког појединачног члана групе означене личној заменицом, стога овде нема преношења акцента на предлог него заменица задржава своју акценатску аутономност. Слично је и са показном заменицом у синтагми *и шїѣ јѣвке*, која задржава акценат јер је управо фокус на њој, да нагласи посебно именицу уз коју стоји и издвоји је од претходне синтагме.

Постоје примери као и код И2 када је дезакцентована предлошко-падежна конструкција са показном заменицом и као таква чини део фонолошке речи са именицом уз коју стоји са акценатским тежиштем на именици: *И ддложї се вѣшїра, / у шїѣї кѣзан; за шїу рѣкију*.

Преношење одступа код двосложних предлога: *Па иза шїѣѣ зїдѣ једно сїїдї*.

У идиолекту ИЗ забележени су и примери новог преношења акцента са заменице на везник: *ї јѣ, и дн (3x), и све, и шїѣ, нї јѣ (4x)*.

3.3.4. Забележена су свега два примера преношења акцента са броја на проклитику: (а) *дд друѣѣѣ*, (б) *из друѣѣѣ*. Код оба примера ради се о редним бројевима с том разликом што је у једном примеру остварено старо (а), а у другом ново (б) преношење. Пример са старим преношењем изговорен је у окамењеној

формулацији *једно до другог*, иначе се са редних бројева акценат преноси у виду краткоузлазног акцента: *Један б'уде ца̑р, а дс'и̑д̑ли су свѣ као, / с'и̑д̑н'у / у ис'и̑и̑ рѣд, / б'уду̑ свѣ, / једно дд̑ дру̑зѣд̑.*

Одступање од преношења бележи се у примерима: *и̑д̑м̑ нѣд̑д̑је, око / с'ѣд̑м̑о̑ м'јес̑ца... с'и̑д̑ се вѣд̑а, / у др'у̑ги д'ио казана; с'убо̑иом и нѣд̑лом дс'и̑д̑вам до д'ес̑еи̑ с'и̑и̑; с'и̑д̑н'у / дв'и̑је, / на дв'и̑је с'и̑р'ан̑е.*

3.3.5. Преношење акцента са придева на проклитику забележено је у следећим примерима: *и̑д̑ с'и̑аром, и̑д̑ чии̑ав (3x), у ис'и̑и̑, у с'и̑р'ан̑о̑ј.* У питању је ново преношење.

Одступање од преношења са придева на проклитику често је: *аа / од и̑р'ди̑ле гѣдне се за̑и̑л̑е у в'и̑и̑ру; в'ид̑ла смо ч'и̑и̑аво Трѣб'и̑ње, / један од л'ѣи̑и̑и̑ г'р'ид̑ова; у̑зм̑ем / кр'д̑м'и̑р, / д'г̑л̑им, / нас'јечем на / на ч'ѣи̑вр'и̑ас'и̑е кома̑де¹⁷.*

Забележен је један пример пренесеног акцента са придева на везник: *и̑ сл'ан̑е.* Ради се о новом преношењу.

3.3.6. У корпусу ИЗ забележено је само преношење акцента са прилога на везник: (а) *нѣ и̑о̑*, (б) *и̑ сад̑*. У једном случају остварено је старо (а), у једном ново (б) преношење.

Јављају се и одступања од преношења: *и̑ и̑д̑сле ка це ра̑кија ис'и̑д̑г̑ч̑е.*

3.3.7. Преношење акцента са глагола на негацију доследно је:

(а) *нѣ зн'ам (25x),*

(б) *нѣ буд̑е, нѣ јед̑е, нѣ кв'ар̑е, нѣ може (3x), нѣ м'ораи̑ (2x), нѣ мош̑, нѣ си̑ѣ, нѣ скув'а, нѣ см'ѣи̑а, нѣ сми̑је (4x), нѣ смрз̑н̑е, нѣ смрз̑н'у, нѣ и̑роби̑је, нѣ и̑р'о̑ћ̑е, нѣ и̑рос'и̑е, нѣ и̑ош'и̑у̑ју, нѣ и̑рѣба̑.*

Старо преношење забележено је само код глагола *знати* (а). У осталим случајевима остварено је ново преношење (б)

3.3.8. Посебни случајеви преношења јављају се углавном као и код старијих информаторки, те су тако и класификовани.

Дакле, прву групу представљају сложени прилози настали од прилошких израза у чијој се основи налазе прилози или одређене предлошко-падежне конструкције: *одд̑з̑ѣ (2x), одд̑з̑д̑, у̑и̑и̑ру (10x), у̑веч̑е (8x), н'и̑ио̑лу, и̑днеш'и̑о, у̑наз̑д̑ (2x), у̑наи̑р'јед̑.*

У другу групу спадају спојеви проклитике и енклитике: *д'а̑ л, нѣ б'а̑.*

Трећу групу чине случајеви када акценат са акцентогене речи не прелази на проклитику него на другу акцентогену реч са којом чини синтагму: *дв'а̑ дана, дв'а̑ и̑ри.*

У трећој групи забележен је пример преношења акцента на број *два* у значењу апроксимативности: *Па д'бично̑ у̑зм̑ем г'л'ив'а̑цу црвен̑о̑ л'ука, / и и̑зд'и̑н'с'и̑ам, / и би̑ѣл̑о̑ л'ука ма̑ло / - једно дв'а̑ и̑ри ч'ѣш'ња.* У истој групи забележен је и пример *дв'а̑ дана*: *Сл'аве се д'бично̑ сл'ав̑е дв'а̑ дана, а б'уду̑ и и̑д̑сл'у̑ге кд̑ је се сл'ав̑е*

¹⁷ Преношење у наведеном примеру изостаје, између осталог, и због тога што се ради о вишесложном придеву, мада се у говору Винске може чути прилог *н'ач'ѣи̑вр'и̑ас'и̑о*.

један *dân*. Преношење акцента са именице на број није карактеристична за говор Винске, а може се тумачити реченичном интонацијом, будући да се управо иза те синтагме завршава једна интонациона целина. Овакви примери са бројевима у улози проклитике, срећу се у говору Поткозарја (Далмација 1997: 58), док Б. Николић (1970: 51) наводи да је то новија дијалекатска појава и да се среће у Пиви и Дробњаку, Дубровнику, те пљеваљском и колубарском говору.¹⁸

4. Закључна разматрања

Анализа грађе је показала да се на подручју села Винска реализују и стари и нови тип преношења акцента на проклитику. Преношење је жива појава али није доследно код свих врста речи. Поред предлога и везника, функцију проклитике може преузети и друга акцентогена реч, у корпусу су такве речи придев (*добрд* јтро), број (*īé* шес) и прилог (*ће* гођ).

Преношење акцента на проклитику јавља се у великој мери у категорији именица, али није доследно, упоредо са пренесеним акцентом, јављају се и примери са непренесеним акцентом на проклитику. На појаву или одсуство преношења утичу лингвистички и нелингвистички фактори. На то колика ће бити учесталост преношења или одсуства преношења акцената на проклитику утиче број слогова у акцентогеној речи (и број слогова у предлогу, нарочито када се ова појава посматра генерацијски), учесталост израза, семантички и синтаксички моменти. То потврђује улогу традиције у преношењу акцента на проклитику, тамо где носиоци говора нису имали прилику да чују акценат на проклитици, они га по правилу неће ни изговорити (Ивић и др. 1994: 88; Николић 1970: 36). Акценат може да се пренесе и на, морфолошки гледано, саставне везнике *и* и *ни*. Уколико се акценат пренесе на проклитике *и* и *ни*, оне губе улогу правог везника и добијају улогу партикуле, а читава конструкција са пренесеним акцентом има прилошку функцију.

Преношење акцента на проклитику веома је често у категорији заменица, али није доследно спроведено. У овој категорији речи забележено је само ново преношење.

Преношење акцената на проклитику најдоследније је спроведено у категорији глагола, односно њиховим негираним облицима у презенту (*нѐ бīрā*), императиву (*нѐ дāј*) и аористу (*нѐ би*). Старо преношење је забележено у презенту глагола *знати* и *ваљати*. Забележени су и факултативни примери преношења акцената са радног глаголског придева (*нī видла*) и инфинитива (*нī јесī*) на везник. Дакле, акценат са глагола некада може да се пренесе и на везнике, односно партикуле *и* и *ни*.

Код придева, прилога и бројева има најмање потврда преношења акцента на проклитику. Разлог томе јесте што су ово три категорије које не испуњавају све

¹⁸ За потврду оваквих појава у говору Винске потребно је испитати много већи број информатора различитог узраста и социјалног статуса.

услове за преношење акцената на проклитику. Бројеви нису високофреквентна врста речи у говору и најчешће је њихова појава условљена темом разговора. Случајеви када се јављају преношења код ових врста речи односе се често на устаљене изразе типа *једно дд̄ дрӯб̄о̄г̄, дд̄ њ̄о̄, дд̄ сад* и сл.

Преношење акцента на двосложне предлоге јавља се код најстарије генерације, док код средње и најмлађе није забележено.

И1 и И3 су у родбинској вези и живе у истом домаћинству у изолованом делу села, где је највећи проценат становника изнад 50 година старости.¹⁹ Припадају породици која чува традицију и највише су у контакту са старијим становништвом у селу. И2 живи у прометнијем делу села, где је сконцентрисан највећи број млађих становника. Припада породици која у много мањој мери држи до очувања традиције и будући да има двоје млађе деце, често долази у контакт са млађом генерацијом. Узимајући све наведено у обзир, можемо извести следећи закључак. Средња генерација, као спона између најстарије и најмлађе, јесте та која прекида традицију коју чува најстарија генерација и усмерава нове генерације у новом правцу дајући им основни модел, који најмлађи тек треба да усвоје.²⁰ Очувању старијег стања доприносе оне породице са више старијих а мање млађих чланова, које теже очувању традиције и моралних вредности (чување старих обичаја, познавање свих детаља обреда и слично). Кроз очување традиције имплицитно се тежи и очувању старијих језичких одлика јер је језик непосредан израз унутрашњих тенденција његових носилаца.

Забележени аудио-снимци представљају језичко стање у конкретном моменту, што представља релативност приказаних појава у сваком идиолекту. Није искључено да би при сваком следећем снимању истих информатора стање проучаваних појава варијало, нарочито када је реч о таквим појавама које нису доследне и чије је јављање условљено већим низом како лингвистичких тако и нелингвистичких фактора. Овим радом дат је приказ једног источнохерцеговачког говора кроз три генерације. Резултате овог рада не треба гледати као коначни факат јер би за тако нешто био потребан много већи број информатора различитог узраста, пола, професије и образовања. Овим радом је осветљен део говора једног села у северној Босни, подручја на којем има релативно мало забележеног дијалекатског материјала. Стога је овај рад један мали део слагалице, мали прилог за стварање слике свеукупне штокавштине.

¹⁹ Д. Јовић (1983: 40) наводи пример да у нишком региону, у брдско-планинским пределима, који су удаљени од градских центара, има села која нису најбоље прометно повезана са градским центрима. У таквим пределима се по природи ствари дијалекатско боље чува него у другим.

²⁰ Д. Јовић (1976) у свом раду даје пример језичког израза кроз три генерације. У три генерације три су језичка понашања и три посебна става према језику. Дете у својој средини усваја говор урбане средине, а у школи и другим путевима стандардни језик. Мајка има и стандардни и дијалекатски облик у својој језичкој компетенцији, док баба употребљава само дијалекатске структуре. Специфично је што код свих прозођија остаје дијалекатска.

Знаци за транскрипцију²¹

- , крај једне мање интонационе целине која не мора бити пропраћена паузом
- . крај веће интонационе целине
- / краћа пауза
- // дужа пауза
- < > невербална комуникација, објашњење екстралингвистичког контекста
- <?> нејасна реч
- а затворен вокал
- ч ж ш тврђи изговор сугласника
- л̃ тврдо л
- н' умекшан глас
- [] преклапање у говору
- реч** емфаза
- и редуковани глас у експоненту
- () појашњење лингвистичког контекста, реконструкција речи
- ... недовршена мисао, исказ се не може повезати са претходним у смисаону целину
- „ директан говор
- реченица- уметнута, издвојена интонационо или паузама, коментар
- ə шва
- aa продужено трајање самогласника
- об--ови--сандале аутокорекција
- t: гемината, удвојен сугласник

ЛИТЕРАТУРА

- Баслер, Ђуро (1990). *Град поред ријеке*. Босански Брод: Алкион.
- Белић, Александар (1999). *Историја српског језика: Фонетика. Речи са деклинацијом. Речи са конјугацијом*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Бошњаковић, Жарко (2009). Преношење акцента на проклитику у говору Новог Сада. *Лингвистичке свеске 8. Говор Новог Сада. Свеска 1: Фонетске особине*. 79–109.
- Далмација, Стево (1997). *Ијекавски говори Поткозарја*. Бањалука: Народна и универзитетска библиотека „Петар Кочић”.
- Даничић, Ђуро (1925). *Српски акценсти*. Посебна издања СКА LVIII. Београд: СКА.
- Ивић, Павле (1985). *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*. Нови Сад: Матица српска.
- Ивић, Павле, Жарко Бошњаковић, Гордана Драгин (1994). Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Прва књига: Увод и фонетизам. *Српски дијалектолошки зборник*. XL.

²¹ Систем знакова за транскрипцију сачињен је на основу смерница за сакупљање и транскрипцију дијалекатске грађе у оквиру курсева Дијалектологија 1: Увод и староштокавски дијалекти и Дијалектологија 2: Новоштокавски дијалекти, које изводе проф. др Жарко Бошњаковић и доц. др Данка Вујаклија на Филозофском факултету у Новом Саду.

- Николић, М. Берислав (1970). *Основи млађе новоштокавске акцентуације*. Београд: Институт за српскохрватски језик.
- Петровић, Драгољуб (1973). *О говору Змијања*. Нови Сад: Матица српска.
- Петровић, Драгољуб (1978). *Говор Банице и Кордуна*. Нови Сад: Матица српска – Загреб: Прo-свјета.
- Пецо, Асим (1957). *Говор села Буне. Прилог проучавању говора централне Херцеговине*. Зборник за филологију и лингвистику. I: 169–181.
- Пецо, Асим (1971). *Основи акцентологије српскохрватског језика*. Београд: Научна књига.
- Поповић, Иван (1968). *Говор Госпођинаца у светлости бачких говора као целине*. Београд: САНУ.
- Радовановић, Драгана (2007). Преношење акцената на проклитику у говору Ваљевске Колубаре. У: *Шездесет година института за српски језик САНУ. Зборник радова II* (ур. Срето Танасић). Београд: Институт за српски језик САНУ. 147–168.
- РМС: *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2011.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. I–. Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик САНУ, 1959–.
- Симић, Зоран (2004). Преношење акцента на проклитику у говору Гласинца. *Probleme de filologie slava*. XII: 2004: 131–136.
- Симић, Милорад (1978). Говор села Обади у босанском Подрињу. *Српски дијалектолошки зборник*. XXIV: 1–124.
- Станојчић, Живојин и Љубомир Поповић (2002). *Граматика српског језика за I, II, III и IV разред средње школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Суботић, Љиљана (2005). *Ортоепска и ортографска норма стандардног српског језика*. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за медијске студије.
- Шипка, Милан (2010). *Правописни речник српског језика*. Нови Сад: Прометеј.
- *
- Jović, Dušan (1976). Jezik urbanih sredina. *Gledišta*. 7-8: 732–744.
- Jović, Dušan (1983). Književni jezik i urbani idiom. U: *Jezik u savremenoj komunikaciji*. Beograd: Centar za marksizam Univerziteta u Beogradu. 34–52.
- Kapović, Mate (2015). *Povijest hrvatske akcentuacije. Fonetika*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Okuka, Miloš (2008). *Srpski dijalekti*. Zagreb: SKD Prosvjeta.
- Rešetar, Milan (1900). *Die serbokroatische Betonung südwestlicher Mundarten*. Wien: Alfred Hölder.
- Sekereš, Stjepan (1963). Govor osječkih Srba. *Zbornik za filologiju i lingvistiku*. VI: 139–148.

Јадранка Лукић

ПЕРЕНОС УДАРЕНИЯ НА ПРОКЛИТИЧЕСКИЕ СЛОВА В ДЕРЕВНЕ ВИНСКА

Резюме

В этой статье говорится о виде ударения проклитики в деревни Винска в северной Боснии. Анализируется феномен переноса ударения на проклитические слова в идиолекте коренных жителей деревни Винска в течение трех поколений. Цель этой статьи определить сравнительным методом в какой степени в идиолекте представителей трех поколений является перенос ударения на проклитические слова, его последовательность, в каких категориях проявляется, и попытаться выделить языковые и неязыковые факторы, влияющие на это состояние. Статья также стремится установить существует ли в речи исследуемой области тенденция оставлять это явление и в каком поколении она наиболее распространена.

Ключевые слова: сербский язык, диалектология, восточногерцеговинский диалект, прозодия, проклитики.

Мр. Јадранка Лукић

Имејл: jadrantalukic90@gmail.com